

Meer dan inspiratie

Over de rol van kunstenaars binnen culturele planologieprojecten

MET DE INTRODUCTIE van culturele planologie in de Cultuurnota 2001-2004 wilde toenmalig Staatssecretaris van Cultuur, Rick van der Ploeg, de lading van de culturele inbreng in de ruimtelijke ordening maximaliseren door oude en nieuwe cultuur een prominente plaats te geven in het inrichtingsproces van onze gebouwde omgeving. Culturele planologie moest er voor zorgen dat cultuur het vertrekpunt werd voor stedenbouw en inrichting van het landschap.

Zowel de werkwijze als het werkterrein van culturele planologie zijn voor veel interpretaties vatbaar gebleken. Er zijn culturele planologieprojecten opgezet die gaan over cultuurhistorie en het vastleggen van de identiteit van een gebied, over het hergebruiken van leegstaande fabrieks- en bedrijfsgebouwen voor culturele faciliteiten, over culturele programma's voor afbraak- dan wel nieuwbouwwijken, over gebiedsvisies en over kunst in de openbare ruimte. Vaak werden bij deze projecten kunstenaars betrokken. Gewapend met een scherpe blik en intuïtie hebben zij in de afgelopen jaren gefotografeerd, onderzocht, geïnterviewd, belicht, becommentarieerd, beschreven, maar ook geïnitieerd, georganiseerd en ontworpen. Kunstenaars worden, meer dan onderzoekers of vakspecialisten, in staat geacht om met een onorthodoxe kijk en niet gehinderd door geldende conventies een verfrissende en sturende bijdrage te leveren aan het denken over de rol die cultuur kan spelen in de toekomst van onze ruimtelijke ordening. Of in ieder geval een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan het inzichtelijk en begrijpbaar maken van de actuele situatie. Het effect van die bijdrage blijkt sterk afhankelijk van de rol die de kunstenaar wordt toebedeeld binnen het proces.

De inzet van kunstenaars kan leiden tot een spagaat tussen enerzijds het respect voor de autonomie van de kunstenaar en anderzijds het effect van het werk van de kunstenaar binnen het proces. Vanuit het respect voor zijn of haar autonomie wordt de kunstenaar vaak zo min mogelijk gestuurd of in het proces opgenomen. De kunstenaar wordt gevraagd vanuit zijn vrije, eigenzinnige rol een bijdrage te leveren die de partijen aan het denken zet en aanzet tot innovativiteit, het proces prikkelt door te schofferen of door bewust een geniale buitenspelpositie in te nemen. Het risico van die vrije rol is een vrijblijvende, louter inspirerende bijdrage en dat kun je de kunstenaar niet kwalijk nemen. Het is de verantwoordelijkheid van de opdrachtgever, proces- of conceptmanager van een dergelijk project om de inzet van de kunst aan te sturen, gericht in te zetten of te vertalen. Dat voorkomt dat een serie vuurpijlen ontstaat, die weliswaar fraai, confronterend en inspirerend kan zijn, maar die geen enkel concreet effect heeft op het ruimtelijke proces. En om dat laatste is het toch te doen binnen culturele planologieprojecten.

Voor de provincie Noord-Holland is culturele planologie bijna synoniem voor het betrekken van kunstenaars bij ruimtelijke inrichtingsprocessen. Volgens de provincie hebben kunstenaars meer oog voor karakteristieke en herkenbare elementen, waardoor bewoners en gebruikers een grotere waardering krijgen voor hetgeen wordt uitgevoerd. Kunstenaars worden dan ook veelvuldig ingezet. Zo legde Ida van der Lee in samenwerking met bewoners de ziel van Vissershov in Zaanstad bloot dat op het punt stond gesloopt te worden. Jeroen van Westen inventariseerde de archeologische schatkamer van het oorspronkelijke stroomgebied van het IJ, het zogenaamde oer-IJ. Hij stelde een handboek samen met richtlijnen, uitgangspunten en ontwerpstrategieën ten behoeve van toekomstige planvorming in het gebied geënt op het oorspronkelijke karakter. Han Goan Lim werd gevraagd om met de Dienst Landelijk Gebied mee te schetsen aan de reconstructie van de Houtrakpolder. In deze drie projecten is de bijzondere blik en aanpak van de kunstenaar op een effectieve manier ingezet, al moet nog worden afgewacht hoe de projecten van Lim en Van Westen hun weerslag zullen krijgen in de ruimtelijke ordening.

Bij het project Toekomst Amstelland was die inzet minder effectief. Daar werden de kunstenaars pas betrokken toen de vier toekomstscenario's, aan de hand waarvan naar ontwikkelingsmogelijkheden werd gezocht, al opgesteld waren. De reeks sessies met bewoners en betrokkenen, waarin nieuwe projectvoorstellen ontstonden, waren al aardig op streek toen de kunstenaars nog moesten beginnen. De kunstwerken, die de culturele dimensie van de toekomst van Amstelland in beeld moesten brengen, kregen daardoor

eerder het karakter van mosterd na de maaltijd, dan van een essentiële bijdrage aan de toekomst van Amstelland. Bijzonder wrang was dit voor de bijdrage van De Geuzen. Zij stelden een indringend sensibiliseringsprogramma samen in het Fort van Ouderkerk a/d Amstel, bedoeld om de deelnemers aan het project met meer gevoel en oog voor de kwaliteiten van hun omgeving over de toekomst te laten nadenken. Helaas werd dit pas gepresenteerd toen de reeks sessies al was afgerond en het slotdocument in concept al klaar was.

Maar ook als kunstenaars wel vroeg in het proces worden betrokken kan het misgaan, bijvoorbeeld bij Proeftuin Twente (Overijssel). Daar was oorspronkelijk wel voorzien in een relatie tussen de inventarisatie die kunstenaars maakten van de actuele identiteit en de ontwerpers die zich moesten buigen over Twente in 2030. Tijdens de slotmanifestatie bleek echter dat de ontwerpers zelf opnieuw waren begonnen met het vaststellen van de identiteit, waardoor er van een relatie geen sprake meer was. De bijdragen van de kunstenaars waren louter ter inspiratie aangeboden als een stapel brochures in een tas, zonder verplichting of uitdaging er iets mee te doen. Los van de individuele kwaliteit van de kunstenaarsbijdragen, deden ze in het totale proces enkel voor spek en bonen mee.

Projecten van kunstenaars in dit soort processen dienen niet in eerste instantie ter ontwikkeling van het eigen artistieke oeuvre, maar moeten daadwerkelijk een bijdrage leveren aan ruimtelijke vraagstukken. Die bijdrage gaat over het inbrengen van slimmere benaderingswijzen dan die uit onze consensuscultuur voortkomen, over het opladen van ruimtelijke vraagstukken met cultuur die richting en identiteit kan geven aan toekomstige ontwikkelingen. Dat vraagt om meer dan inspiratie, namelijk om vertaling en inzet. In veel van de projecten ontbreekt het niet zozeer aan de juiste kunstenaars of mooie bijdragen, maar wel aan de juiste opdracht, de juiste inzet en een goede vertaling van hun bemoeienis naar de ruimtelijke opgaven van de toekomst. Hierdoor komen de kunstenaarsbijdragen vaak pas aan de orde als de besluitvormingsprocessen al afgerond zijn of verdwijnt de inzet van kunstenaars via brochures in lades en beginnen de ontwerpers die hieraan een vervolg hadden moeten geven vervolgens doodleuk opnieuw met het opstellen van randvoorwaarden of raken interessante bijdragen op de achtergrond door onduidelijkheid over het vervolg van het project.

In essentie draait culturele planologie niet om het maken van kunst of ruimtelijk ontwerp, maar om het continueren van bestaande culturele kwaliteiten in de toekomstige ruimtelijke ordening. Kunstenaars kunnen in die zoektocht naar kwaliteiten een belangrijke rol spelen. Tenminste, als ze ook zelf bereid zijn de eigen 'autonome geest' toe te passen in een proces in plaats van te streven naar een autonoom product. Op hun beurt moeten opdrachtgevers ook concrete verwachtingen durven formuleren en kunstenaars daarop aanspreken. Wanneer zowel kunstenaars als opdrachtgevers bereid zijn om de bijdragen van de kunstenaars niet als eindproduct te zien, maar voortdurend te speuren naar mogelijkheden die bijdragen in de ruimtelijke planvorming om te zetten, wordt de kans op een bijdrage die de toekomstige ruimtelijke inrichting kan verbijzonderen vergroot en beantwoordt culturele planologie aan haar doel.

Colofon

Dit artikel verscheen in k.i.p (kunst in de provincie), magazine beeldende kunst en vormgeving in Noord-Holland (jaargang 1, nr. 1)

Tekst

Bureau Venhuizen: Hans Venhuizen, Francien van Westrenen